

Zdjęcie  
nie dostępne  
w wersji  
internetowej

*Regina Lilientalowa z mężem Natanem.  
Fotografia ze zbiorów PIASA (Fonds No. 77. No. 25)  
Regina Lilientalowa with her husband Natan.  
From the PIASA collection (Fonds No. 77. No. 25)*

PIOTR GRĄCIKOWSKI

## OKRUCHY PAMIĘCI, CZYLI CO WIEMY O JUDAIKACH ZE ZBIORÓW MUZEUM ETNOGRAFICZNEGO W WARSZAWIE SLIVERS OF MEMORY. WHAT WE KNOW ABOUT THE JEWISH COLLECTION OF THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM IN WARSAW

Zbiory żydowskie przedwojennego warszawskiego Muzeum Etnograficznego zostały całkowicie zniszczone podczas II wojny światowej, tak jak całość gromadzonej przez ponad 50 lat etnograficznej kolekcji. Wiemy o nich bardzo niewiele – nie zachował się żaden katalog ani planowa dokumentacja fotograficzna. Warto jednak poszperać w archiwach i spróbować odnaleźć ślady ich istnienia. Uważam, że pamięć o tym, że w Warszawie istniała judaistyczna kolekcja etnograficzna, że na przełomie XIX i XX wieku zrodziła się tu świadomość wartości i potrzeba kolekcjonowania obiektów żydowskiej kultury ludowej, jest bardzo ważna dla obrazu kształtowania się żydowskiej i polskiej myśli etnograficznej. Pamięć ta uzupełnia też historyczny portret stolicy Polski. Szczególnie istotny jest fakt, że kolekcja żydowska tworzyła w sposób naturalny jeden z działów polskiego muzeum etnograficznego, że twórcy muzeum byli otwarci na żydowską kulturę. Chciałbym pokazać na tym przykładzie, że istnieje naukowa

During the Second World War all the collections acquired over 50 years by the Ethnographic Museum in Warsaw, including the Judaica, were completely destroyed. Not much information is available since all the catalogues or photographic archives have been destroyed. However, it is worth spending time rifling through documents to find the traces of its existence. I believe that it is extremely important to remember that there was an ethnographic collection of Judaica in Warsaw, that on the turn of the 20<sup>th</sup> century people understood the value of Jewish folk culture and wanted to have its samples. This awareness helps us to understand how both Polish and Jewish ethnographic thought were formed. Moreover, this information completes the historical portrait of Warsaw. More importantly, the Jewish collection was displayed in a Polish ethnographic museum, it was just another department. It shows that the museum's creators were open to Jewish culture. I would like to use this example to show the existence of academic and museum tradition worth remembering and calling upon, as today do the Museum of the History of Polish Jews and The State Ethnographic Museum in Warsaw and its still modest Jewish annexe.

However, in order to discuss the Jewish collection, the history of The Ethnographic Museum should be first explained, especially its convoluted beginnings.

i muzealna tradycja, do której warto nawiązywać – robi to dziś Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, ale i Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie, które posiada skromny na razie aneks judaistyczny.

Aby mówić o kolekcji żydowskiej, należy powiedzieć najpierw o historii samego Muzeum Etnograficznego, którego początki były dosyć zawiklane.

### Zarys dziejów Muzeum Etnograficznego w Warszawie

Myśl o utworzeniu Muzeum Etnograficznego nurtowała warszawskich uczonych od lat 70. XIX wieku. Już wtedy gromadzono rozmaite elementy ludowej kultury materialnej. W roku 1886 powstał Komitet Organizacyjny Muzeum Etnograficznego, w którym dużą rolę odgrywał Jan Karłowicz (Skrzynecka, Sienkiewicz 2004: 5).

Organizacja instytucji napotkała na wiele problemów natury finansowej i formalnej. Potrzeba było odpowiedniego miejsca, zezwolenia władz rosyjskich na działalność i pieniędzy na funkcjonowanie. Toteż gdy mecenas J. M. Kamiński wystąpił z inicjatywą utworzenia Muzeum Etnograficznego jako autonomicznej części warszawskiego Ogrodu Zoologicznego, środowisko warszawskich etnografów, w tym redakcja „Wisły”, natychmiast inicjatywę poparło. Muzeum miało się mieścić w 11 pokojach pałacu Bagatela, podstawy prawne egzystencji były zapewnione, mecenas Kamiński zjednał wsparcie materialne członków protektorów. Muzeum Etnograficzne, pierwsza tego typu instytucja w Polsce, otwarte zostało w kwietniu 1888 roku. Jego kustoszami byli Stanisław Ciszewski i Zygmunt Wasilewski ([S.n.] 1888; Frankowski 1926: 53).

### An outline of the history of the Ethnographic Museum

Since the 1870s academics in Warsaw discussed the idea of creating an ethnographic museum; many of them already had rich collections of folk material culture examples. In 1886 the Ethnographic Museum Organizing Committee was created, with an important role of Jan Karłowicz (Skrzynecka, Sienkiewicz 2004: 5).

There were numerous financial and legal obstacles: a proper location had to be found, Russian authorities had to give their permission and – last but not least – funds were needed to operate. Thus when J. M. Kamiński proposed creating the museum as an autonomic part of the Warsaw Zoo, Warsaw ethnographers, including “Wisła” magazine, immediately supported the idea. The museum was to be located in 11 rooms of the Bagatela Palace, legal issues had been resolved and Kamiński secured financial support of member patrons. The Ethnographic Museum, the first of its kind in Poland, opened in April 1888. Stanisław Ciszewski and Zygmunt Wasilewski were its first curators.

In 1890 the Zoo was closed. Consequently the Museum, which was not an independent legal entity, lost the organizational, legal and financial basis for its existence. This threat mobilized ethnographic circles, who decided to create a solid foundation for the institution. In 1891 the collection was purchased, officially by Jan Karłowicz, but there were many contributors (Frankowski 1992: 41; Frankowski 1926: 53-54).

However, the new problems appeared – Russian authorities did not permit the museum to operate, instead suggesting sending the collection to St. Petersburg. Naturally, Polish academics did not agree with the proposition (Frankowski 1926: 54).

In 1892 Leopold Janikowski and Szczęsny Jastrzębowski obtained the permission to exhibit ethnographic collections as Permanent Ethnographic Exhibition, located first at Krakowskie Przedmieście 17, then at Wiejska 12 and Nowy Świat 26. Until 1896 Szczęsny Jastrzębowski was the exhibition’s curator (Frankowski 1926: 54).

W 1890 roku Ogród Zoologiczny, przy którym się znajdowało, został zlikwidowany, a tym samym Muzeum, które nie było niezależnym podmiotem prawnym, straciło organizacyjne, prawne i finansowe podstawy działalności. Groźba upadku Muzeum poruszyła środowisko etnograficzne, które postanowiło stworzyć trwale podstawy jego działania. W 1891 roku zbiory zostały wykupione na nazwisko Jana Karłowicza (Frankowski 1922: 41; Frankowski 1926: 53-54).

Nie był to jednak koniec problemów Muzeum Etnograficznego, które nie otrzymało pozwolenia władz carskich na podjęcie działalności. Władze proponowały przesłanie zgromadzonych zbiorów do Petersburga, na co polscy uczeni w żaden sposób nie mogli się zgodzić (Frankowski 1926: 54).

W roku 1892 Leopold Janikowski i Szczęsny Jastrzębowski otrzymali od władz pozwolenie na wystawianie zbiorów etnograficznych pod szyldem tzw. Stałej Wystawy Etnograficznej, która mieściła się kolejno przy ulicach Krakowskie Przedmieście 17, Wiejskiej 12 oraz Nowy Świat 26. Do 1896 roku kustoszem zbiorów był Szczęsny Jastrzębowski (Frankowski 1926: 54).

Istotna zmiana w dziejach placówki nastąpiła w 1896 roku, kiedy to została ona włączona w strukturę Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie (Skrzynecka, Sienkiewicz 2004: 6), instytucji skupiającej wiele inicjatyw muzealnych, badawczych i edukacyjnych, mieszczącej się przy ul. Krakowskie Przedmieście 66.

Muzeum Przemysłu i Rolnictwa powstało w 1875 roku w myśl pozytywistycznej idei pracy organicznej. Jego zadaniem było gromadzenie zbiorów z zakresu przemysłu, rzemiosła i rolnictwa oraz upowszechnianie wiedzy z tych dziedzin. Muzeum od początku było instytucją o złożonej strukturze, odpowiadającej trzem aspektom działalności – muzealnemu, naukowemu

1896 brought significant changes when the Ethnographic Museum became a part of the structures of the Industry and Agriculture Museum in Warsaw (Skrzynecka, Sienkiewicz 2004: 6), a hub of numerous museum, academic and educational initiatives, located at Krakowskie Przedmieście 66.

The Industry and Agriculture Museum was created in 1875 and followed positivistic ideas of organic work. Its collections focused on industry, craft and agriculture, the museum also propagated knowledge about these fields. Since its beginnings the museum had a complex structure that supported the three aspects of its operation: it was a museum, an academic centre and an educational institution. The main museum – of Industry and Agriculture – together with the Museum of Crafts and Applied Arts realized the first aspect; the Chemistry Lab, Seed Testing Station, Meteorology Lab etc. – the second; and the last one was fulfilled by offering courses on drawing, craft or agriculture. The museum also organized panels and exhibitions and was a seat of various societies, for example the Hygiene Society. The Ethnographic Museum became a part of this complex institution ([S.n.] 1926).

At first the ethnographic collection, still known as Permanent Ethnographic Exhibition, was a “paying resident” in the building of the Industry and Agriculture Museum. However, in 1897 the collection’s custodians decided to hand it over to the Industry and Agriculture Museum, a move that solved all the financial, legal and localization problems. Afterwards the Ethnographic Museum functioned as the Ethnographic Collection at the Industry and Agriculture Museum (Frankowski 1926: 54). Although Russian authorities forbade calling it “the Ethnographic Museum,” the name was commonly used in casual, everyday conversations. While taking over the collection, the Industry and Agriculture Museum guaranteed that it would never leave Warsaw and become an independent, inseparable whole available for visitors. The collection remained in these structures until the war. In 1912-1915

Zdjęcie  
nie dostępne  
w wersji  
internetowej

*Wycinanka żydowska, tzw. mizrah (Lilientalowa 1908)*

*A Jewish paper cut-out called "mizrah" (Lilientalowa 1908)*

Zdjęcie  
nie dostępne  
w wersji  
internetowej

*Wycinanka na święto Szawuot, tzw. szewuolach (Lilientalowa 1919)*

*A paper cut-out for the Shavuot holiday (Lilientalowa 1919)*

i oświatowemu. Aspekt muzealny realizowało główne Muzeum Przemysłu i Rolnictwa i Muzeum Rzemiosł i Sztuki Stosowanej, aspekt naukowy – Pracownia Chemiczna, Stacja Oceny Nasion, Stacja Meteorologiczna itp., aspekt oświatowy – kursy rysunkowe, rzemieślnicze i rolnicze. W Muzeum organizowano wykłady i wystawy, było też ono siedzibą różnych towarzystw, np. Towarzystwa Higienicznego. Właśnie częścią takiej wieloelementowej instytucji miało się stać Muzeum Etnograficzne ([S.n.] 1926).

Zbiory etnograficzne, wciąż pod nazwą Stałej Wystawy Etnograficznej, trafiły początkowo do gmachu Muzeum Przemysłu i Rolnictwa jako „płatny lokator”. Już jednak w roku 1897 ich opiekunowie zdecydowali o przekazaniu całej kolekcji etnograficznej na własność Muzeum Przemysłu i Rolnictwa, co rozwiązywało problemy lokalowe, finansowe i prawne. Muzeum Etnograficzne zaczęło funkcjonować wtedy pod nazwą Zbiorów Etnograficznych przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa (Frankowski 1926: 54). Władze zaborcze nie godziły się wciąż na używanie nazwy Muzeum Etnograficznego, aczkolwiek była ona w powszechnym, nieoficjalnym użyciu. Przejmując zbiory, Muzeum Przemysłu i Rolnictwa zobowiązało się, że pozostaną one na zawsze w Warszawie jako samoistna i nierozdzielna całość udostępniana zwiedzającym. W strukturze tej instytucji pozostały one aż do II wojny światowej. W latach 1912-1915 funkcjonowała przy Zbiorach Etnograficznych Pracownia Etnologiczna pod kierownictwem Stanisława Poniatowskiego. Jej zadaniem było prowadzenie badań naukowych, opracowanie zgromadzonych zbiorów oraz oprowadzanie po nich (Skrzynecka, Sienkiewicz 2004: 7).

O autonomicznym charakterze kolekcji etnograficznej świadczy przywrócenie po I wojnie światowej nazwy Muzeum Etnograficznego. W wolnej Polsce współfinansowaniem Muzeum zajął się rząd państwa, w planach rozwoju Warszawy uwzględniano też budowę osobnego

Stanisław Poniatowski ran the Ethnology Lab attached to the collection. The lab conducted academic research, worked with the collected items and showed visitors around (Skrzynecka, Sienkiewicz 2004: 7).

After WWI it returned to the name “Ethnographic Museum,” which proves the institution’s bureaucratic independence. During the inter-war period the museum was co-financed by the government. Moreover, according to the city’s development plan, a separate building was going to be constructed for the museum (Frankowski 1926: 55). Eventually in the 1930s Warsaw authorities offered a building on Podwale 15, where the collection was to be moved around 1940 (Skrzynecka, Sienkiewicz 2004: 8). Among others, Helena Kamińska was the museum’s curator (1896-1925), followed by Flora Zienkiewicz (since 1925). In 1921-1939 Eugeniusz Frankowski was its director, and Tadeusz Dziekoński since 1939 (Skrzynecka, Sienkiewicz 2004: 8).

In 1939 the building of the Industry and Agriculture Museum was bombed and burnt. All the collections within were utterly destroyed (Skrzynecka, Sienkiewicz 2004: 8).

### The Jewish collection in the Ethnographic Museum

We do not know much about the Judaica in the Ethnographic Museum. For certain, the idea to begin this collection more or less coincides with the appearance of Jewish ethnological thought. In 1897 Henryk Lew announced the famous ethnographic survey, published in the “Izraelita” and “Wisła” magazines (Lew 1897a; Lew 1897b). In the same year the ethnographic collection became a part of the Industry and Agriculture Museum, which was widely commented on, and an important note about this event was published also in the Jewish “Izraelita” weekly. Its author

Zdjęcie  
niedostępne  
w wersji  
internetowej

*Bączek chanukowy, tzw. drajdl (Lilientalowa 1919).  
Fot. ze zbiorów Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy  
(SRLK 2377)*

*A Hanukkah spinning top called "dreidel" (Lilientalowa 1919).  
From the collection of the Public Library of Warsaw (SRLK  
2377)*

Zdjęcie  
niedostępne  
w wersji  
internetowej

*Kołatka, tzw. Haman-klaper (Lilientalowa 1919). Fot. ze  
zbiorów Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy (SRLK 2377)*

*A clapper called "Haman-klaper" (Lilientalowa 1919). From  
the collection of the Public Library of Warsaw (SRLK 2377)*

gmachu Muzeum Etnograficznego (Frankowski 1926: 55). Ostatecznie w latach 30. XX wieku władze Warszawy podarowały na ten cel budynek przy ul. Podwałe 15, do którego zbiory miały zostać przeniesione około 1940 roku (Skrzynecka, Sienkiewicz 2004: 8). Obowiązki kustosa Muzeum pełniły między innymi panie Helena Kamińska (1896-1925) i Flora Zienkiewicz (od 1925), kierownikiem w latach 1921-1939 był Eugeniusz Frankowski (Frankowski 1926: 55), po nim zaś zadanie to przejął Tadeusz Dziekoński (Skrzynecka, Sienkiewicz 2004: 8).

W roku 1939, podczas bombardowania Warszawy, gmach Muzeum Przemysłu i Rolnictwa spłonął. Umieszczonych w nim zbiorów etnograficznych nie uratowano (Skrzynecka, Sienkiewicz 2004: 8).

### Zbiory żydowskie w Muzeum Etnograficznym

Bardzo niewiele wiemy na temat zbiorów żydowskich w Muzeum Etnograficznym. Faktem jest, że myśl o gromadzeniu ich zrodziła się mniej więcej w momencie kształtowania się żydowskiej myśli etnograficznej. W roku 1897 Henryk Lew ogłosił słynną ankietę etnograficzną opublikowaną w „Izraelicie” i „Wiśle” (Lew 1897a; Lew 1897b). W tym samym roku warszawski zbiór etnograficzny znalazł się w Muzeum Przemysłu i Rolnictwa. Fakt ten odbił się w prasie szerokim echem – istotna wzmianka znalazła się też w żydowskim tygodniku „Izraelita”. Podzieliwszy się wrażeniami na temat całego Muzeum, autor tekstu zwrócił uwagę na skromne zbiory żydowskie: „Dział żydowski przedstawia się bardzo dziewiczo, gdyż, prócz dwóch kartonów z fotografiami – jedna [jeden] typów ogólnych, druga [drugi] podlaskich – i jednego «bajtele» służącego jako amulet przeciw konwulsjom, nic z życia Żydów nie ma. Ani chałata, ani jarmułki, ani futrzanego kołpaka galicyjskiego Żyda, ani peruki Żydówki, ani kapoty, ani bindy weselnej, ani «cyces», ani «mezuze» – nie znajdziecie. A o podobny komplet przy dobrej woli chyba nie trudno! – Sądźmy,

shared his thoughts about the Museum, but also noticed how modest the Jewish collection was: “The Jewish section is a virgin territory – there are two boxes with photographs (one with generic types, and the other of types from the Podlasie region) and one amulet («baytele») protecting from epilepsy. There is not a single gaberdine, yarmulke or a Jewish fur calpac, no wigs, coats or binde, we won’t see here «tsitses» or «mezuze». And one would not have to search too hard to find all these items! We believe that some of our readers will be willing to send various objects or their miniatures, which will shed at least a little light on Jews and their traditions. Consequently, more of our readers will take their children to the exhibition and the young minds will learn a lot of new things” (Cor. 1897).

Apparently at the time it was easier to see African than Jewish exhibits, which may have been a result of underestimating Jewish folk culture.

Jakub Szacki, who published in “Wiśla” and “Izraelita,” points out that the members of Henryk Lew’s group donated collections for the Museum and also used its premises for their meetings: “The group met in the Ethnographic Museum, which was a part of the Industry and Agriculture Museum. Collected ethnographic data on Jewish life, for example Lew’s and Wysokiński’s collections, were given to the museum. In time the Jewish department acquired also donations from Ignacy Bernstein and Regina Liliental, thus becoming a significant collection” (Szacki 1946: 54).

In the museum’s archive that survived fire, we find probably the only note that confirms Szacki’s words. Since the Industry and Agriculture Museum lacked a catalogue of all the collections, Józef Leski was forced to describe the contents of cabinets: “Cabinet no. 74 stores

że znajdują się pośród czytelników naszych ludzie, którzy zechcą i nadeślą odpowiednie przedmioty wielkości naturalnej lub w miniaturze, charakteryzujące choć w części Żydów i ich zwyczaje, i że szersze grono naszej czytającej publiczności pójdzie obejrzeć ze swymi dziećmi zbiory, dzięki którym pojęcie o rzeczach w młodej głowce zostanie znakomicie rozszerzone” (Cor. 1897).

Jak się okazuje, łatwiej było w tym czasie obejrzeć zbiory afrykańskie niż żydowskie, co wynikać mogło z niedoceniań wartości żydowskiej kultury ludowej.

Jak wskazuje Jakub Szacki, publikujący w „Wiśle” i „Izraelicie”, członkowie grupy badawczej kierowanej przez Henryka Lewa stali się darczyńcami Muzeum, a sama grupa znalazła w gmachu Muzeum miejsce swoich spotkań: „Posiedzenia tego kręgu odbywały się w Muzeum Etnograficznym, które stanowiło część Muzeum Przemysłu i Rolnictwa. Zebrane etnograficzne materiały z żydowskiego życia, między innymi zbiory Henryka Lewy i B. Wysokińskiego, darowane były do zbiorów tego muzeum. Etnograficzny dział żydowski z czasem został wzbogacony przez darowizny Ignacego Bernsteina i Reginy Lilientalowej, tak, że zbiór stał się znaczący” (Szacki 1946: 54).

W sprawozdaniach Muzeum zachowała się prawdopodobnie jedyna wzmianka potwierdzająca słowa Szackiego. Józef Leski, przy braku odpowiedniego katalogu całości zbiorów MPiR, opisywał, co znajduje się w kolejnych szafach: „W szafie nr 74 zebrane są przedmioty mające związek z kultem religijnym Żydów i ich wierzeniami, zabobonami, lekami, zamawianiami itd., ofiarował je Muzeum H. Lew i B. Wysokiński” (Leski 1905: 17).

O istnieniu w Muzeum kolekcji żydowskich wycinanek wspomina w swym artykule kierownik Muzeum Eugeniusz Frankowski: „Wycinanka papierowa rozwinęła się również i u Żydów zamieszkałych w Polsce. Tworzy ona zjawisko w zupełności odosobnione, nie wykazując żadnego związku w historii swego powstania i rozwoju z wycinanką ludu polskiego. Warszawskie Muzeum Etnograficzne posiada ciekawy zbiór tych wycinanek żydowskich, pochodzących

objects related to Jewish religion, their beliefs, superstitions, medicine, spells etc., offered by H. Lew and B. Wysokiński” (Leski 1905: 17).

One of the museum’s directors, Eugeniusz Frankowski, in an article mentions a collection of Jewish paper cut-outs owned by the institution: “The paper cut-out art developed also among Polish Jews. However, it is a phenomenon completely separate from the Polish equivalent, with different origins and history. The Ethnographic Museum in Warsaw owns an interesting collection of these cut-outs, which came from 10 towns or villages located across 8 districts: Radom (Przytyk, Iłża), Sandomierz (Sandomierz), Krasnystaw (Izbica), Zamość (Zamość), Tomaszów (Tomaszów, Jarczów), Puławy (Kazimierz upon Vistula), Siedlce (Kock) and Krzemień (Łanowce). The cut-outs from all these places were made from white paper, with the same technique and using the same motifs, thus we will discuss them all together” (Frankowski 1923: 122).

Regina Lilientalowa provides the most information about the Jewish objects when she writes about her own collections donated to the museum.

The first mention of the donation can be found in the third part of *Jewish Holidays*. When describing Purim foods, Lilientalowa says that “the «hamantaschen» – triangular poppy cake – is the holiday’s special dish.” In a footnote the author describes 8 types of «hamantaschen» and other Purim cakes, with their photos attached to the publication. After the descriptions we find a piece of information: “Everything is now a part of the ethnographic collection in the Industry and Agriculture Museum in Warsaw (...)” (Lilientalowa 1919: 87-88).

Although *Jewish Holidays* include more photographs of the objects from Liliental’s collection, the information about donating them to the museum can be found in *Jewish*

z 10 miejscowości, z 8 powiatów: radomskiego (Przytyk, Iłża), sandomierskiego (Sandomierz), krasnostawskiego (Izbica), zamojskiego (Zamość), tomaszowskiego (Tomaszów, Jarczów), puławskiego (Kazimierz nad Wisłą), siedleckiego (Kock) i krzemienieckiego (Łanowce). We wszystkich wymienionych miejscowościach użyto na wycinanki papieru białego, stosowano tą [tę] samą technikę i rozwijano te same motywy, wobec czego będziemy je omawiali wspólnie” (Frankowski 1923: 122).

Najwięcej informacji na temat eksponatów żydowskich podaje etnografka Regina Lilientalowa, pisząca o własnej kolekcji przekazanej do Zbiorów Muzeum.

Pierwsza wzmianka o podarowaniu tych zbiorów Muzeum Etnograficznemu znajduje się w części 3. *Świąt żydowskich*. Przy opisie potraw purimowych Lilientalowa wspomina, iż „specjalnością dla tego święta są «Hamantasze», ciastka trójkątne, nadziewane makiem”. W przypisie opisuje autorka 8 hamantaszy i innych ciastek purimowych, których zdjęcia zostały dołączone do publikacji. Opis kończy informacja: „Wszystko znajduje się w zbiorach etnograficznych przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie [...]” (Lilientalowa 1919: 87-88).

Choć w *Świątach żydowskich* znajduje się więcej zdjęć przedmiotów z kolekcji Lilientalowej, informację o przekazaniu ich Muzeum znajdujemy dopiero w *Dziecku żydowskim*, pracy ukończonej w 1923, a opublikowanej w 1927 roku. Pisze tam ona o wycinankach (rozetkach, *rejszelach*) ze swojej kolekcji: „W Szawuot (Święto Tygodni), które, jasne i słoneczne uchodzi za najpiękniejsze, dzieci świszczą w tatarak, zdobiący wtedy mieszkania, a chłopcy już przedtem przyjemnie czas spędzają, wycinając z papieru tzw. rejszelach lub «szewuoslach». Rozetki owe, nalepiane w to święto na szybach okien, przedstawiają sceny biblijne i mity, które najsilniej na wyobraźnię dziecięcą podziały”.

*Child*, which was written in 1923 and published in 1927. In the book she writes about paper cut-outs (rosettes) in her collection: “On Shavuot (Feast of Weeks), which is most beautiful when the weather is bright and sunny, children whistle on calamus that decorates houses and boys even earlier spend their time creating paper cut-outs called «rojzelach» or «shewuoslach». These rosettes, stuck on the windows, present the Biblical scenes and myths that made the greatest impression on the children.”

There is a commentary in a footnote: “I gave a lot of this type of rosettes to the Ethnographic Collection at the Industry and Agriculture Museum in Warsaw” (Lilientalowa 1927: 79).

She also writes about a “fryga” (spinning top, dreidel) she owns: “Leaden spinning tops are usually cube-shaped (empty inside), with two opposing pins forming the axis. The sides or wings are adorned with Hebrew letters «nun», «gimel», «he», «shin» or with «Nes gadol haya sham». She adds in a footnote: “I gave all the tops to the Industry and Agriculture Museum in Warsaw, where others can be found as well” (Lilientalowa 1927: 81).

Additionally, Lilientalowa also describes a coin-shaped amulet in the museum’s collection, whose outline has been preserved in academic archives (Lilientalowa 1927: 46), together with an envelope Lilientalowa addressed to Eugeniusz Frankowski.

Moreover, Liliental’s publications and legacy includes materials about another museum in Warsaw – Jewish Mathias Bersohn’s Museum, whose collections Lilientalowa catalogued.

Some items from the collection donated by Lilientalowa were documented in the photographs and drawings published in her works or left as her academic legacy. I believe that information about these will help in realizing what was lost during the war.

Komentuje to w przypisie: „Większą ilość tego rodzaju rozetek złożyłam w Zbiorach etnograficznych przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie” (Lilientalowa 1927: 79).

Pisze też o frygach (czyli bączkach, *drejdlach*) ze swojej kolekcji: „Odlana z ołowiu fryga owa przedstawia najczęściej sześcian (wewnątrz pusty), którego dwa przeciwległe sztyfty stanowią stałą jego oś, na bocznych zaś jej ściankach lub skrzydłach widnieją hebrajskie litery «nun», «gimel», «he», «shin» lub cały napis «Nes gadol haja szam»”. W przypisie dodaje: „Wszystkie owe frygi złożyłam w Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie – znajdują się tam i inne” (Lilientalowa 1927: 81).

Oprócz tego wszystkiego Lilientalowa podaje opis amuletu w kształcie monety, obecnego w zbiorach muzeum (Lilientalowa 1927: 46). Obrys tego amuletu znajduje się w jej rękopiśmiennej spuściźnie naukowej (SRLK 2377). W teście zachowała się również koperta zaadresowana przez Lilientalową do Eugeniusza Frankowskiego, kierownika Muzeum Etnograficznego.

Dodać warto, że w publikacjach i spuściźnie Lilientalowej znajdują się też materiały dotyczące innego warszawskiego muzeum – żydowskiego Muzeum im. Mathiasa Bersohna, którego zbiory Lilientalowa katalogowała.

Część zbiorów podarowanych przez Reginę Lilientalową Muzeum Etnograficznemu została dosyć dobrze udokumentowana na zdjęciach i rysunkach opublikowanych w jej pracach i pozostałych w spuściźnie naukowej badaczki. Informacja o nich może, jak sądzę, przybliżyć nam zbiory żydowskie utracone podczas wojny.

Najlepiej udokumentowana została kolekcja wycinanek. Zawiera 24 okazy z 8 miejscowości: Zawichostu, Kocka, Jarczowa, Przytyka, Zamościa, Tomaszowa Lubelskiego, Opola Lubelskiego i Lublina. Kolekcja bączków chanukowych, czyli *drajdl*, zawiera 5 egzemplarzy z Przy-

The collection of paper cut-outs was best documented and includes 24 samples from 8 towns or villages: Zawichost, Kock, Jarczów, Przytyk, Zamość, Tomaszów Lubelski, Opole Lubelskie and Lublin. A set of hanukkah spinning tops (dreidels) is made of 5 objects from Przytyk, Kazimierz upon Vistula and Piaseczno near Warsaw. Liliental's collection also included 3 rattles, called Haman-Gregars and 2 clappers (Haman Klopfers) from Piaseczno, Przytyk and Kazimierz. There are also photos of 9 different holiday pastries from Podole and Podlasie regions. Lilientalowa also donated 2 amulets, one of them was her uncle's when she was a child. Two drawings of the first one survived and a piece of paper with a drawing of the other's outline.

I think that even this modest presentation offers an interesting journey across Jewish culture. I hope that in the future more documents detailing the Jewish collection will be found. The preserved photos of the exhibits allow us to recreate and display them<sup>1</sup> as well as use them as models when creating a virtual exhibition in the future.

Unfortunately, the limited quantity of surviving photos and materials documenting the Jewish collection of the Ethnographic Museum in Warsaw does not compare to similar collections, like Maksymilian Goldstein's in Lviv. Furthermore we do not have any information about the reactions of the exhibition's visitors.

There are historical and symbolic reasons for remembering the collection. It helps us complete the cultural image of Poland on the turn of the 20<sup>th</sup> century and during the inter-war

tyka, Kazimierza nad Wisłą i Piaseczna pod Warszawą. W zbiorach Lilientalowej znalazły się jeszcze 3 grzechotki, tzw. *Haman-gregary* i 2 kołatki, tzw. *Haman-klapery* z Piaseczna, Przytyka i Kazimierza. Ponadto zachowały się zdjęcia 9 okazów pieczywa świątecznego z Podola i Podlasia. Lilientalowa przekazała również do Muzeum 2 amulety, z których jeden należał w dzieciństwie do jej wuja. Zachowały się dwa rysunki pierwszego amuletu oraz kartka z odrysowanym kształtem drugiego.

Wydaje mi się, że nawet ta skromna prezentacja stanowi ciekawą podróż po kulturze żydowskiej. Mam nadzieję, że uda się kiedyś odnaleźć kolejne fragmenty dokumentacji zbiorów żydowskich Muzeum Etnograficznego w Warszawie. Zachowane zdjęcia eksponatów pozwalają na odtworzenie ich w celach ekspozycyjnych<sup>1</sup>, jak również na stworzenie w przyszłości wirtualnej wystawy muzealnej.

Niewielka ilość zachowanego materiału dokumentującego zbiory żydowskie Muzeum Etnograficznego w Warszawie nie pozwala na porównanie ich z lwowską kolekcją Maksymiliana Goldsteina lub innymi. Brak też relacji na temat wrażeń publiczności odwiedzającej Muzeum.

Pamięć o kolekcji ma znaczenie historyczne i symboliczne. Pozwala uzupełnić kulturowy obraz Polski z początków XX wieku i z okresu międzywojennego, wzbogacić tożsamość tak Żydów, jak i Polaków, ma wreszcie znaczenie edukacyjne dla budowania kulturowo-historycznej świadomości obu narodów. Historia kolekcji pokazuje pozytywny aspekt ich współistnienia na terenie Rzeczypospolitej, może więc stanowić przeciwwagę dla traumatycznych doświadczeń wspólnej historii, istotną z psychospołecznego punktu widzenia, i stanowić dobry punkt oparcia dla budowania współczesnych relacji.

period, it enriches both Polish and Jewish identities and is also important for the process of building the cultural and historical identity of both nations. The collection's history presents the positive aspect of their co-existence in Poland and as such might counter the traumatic experiences of our shared history, significant from the psychosocial perspective, and constitute a foothold for developing contemporary relations.

Przeł./transl. Jan Sielicki

1| *Reprodukcją starych wzorów wycinanek zajmują się współcześni artyści, tacy jak Piotr Sztuczynski.*

1| *Old cut-out patterns are now recreated by contemporary artists like Piotr Sztuczynski.*

**BIBLIOGRAFIA / BIBLIOGRAPHY:**

- [S.n.], 1888, *Projekt Muzeum Etnograficznego w Warszawie*, „Wisła”, t./vol. 2, ss./pp. 243-244.
- [S.n.], 1926, *Pięćdziesięciolecie Muzeum Przemysłu i Rolnictwa*, [w/in:] *Pięćdziesięciolecie Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie 1875-1925*, Warszawa, ss./pp. 7-24.
- Cor., 1897, *Zbiory etnograficzne*, „Izraelita”, nr/no. 10, s./p. 100.
- Eugeniusz Frankowski, 1922, *Zbiory etnograficzne w Polsce*, „Lud”, t./vol. 21, ss./pp. 40-55.
- Eugeniusz Frankowski, 1923, *Wycinanki i ich przeobrażenia*, „Lud”, t./vol. 22, ss./pp. 82-128.
- Eugeniusz Frankowski, 1926, *Muzeum Etnograficzne*, [w/in:] *Pięćdziesięciolecie Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie 1875-1925*, Warszawa, ss./pp. 53-58.
- Janina Skrzynecka, Joanna Sienkiewicz (red./ed.), 2004, *Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie: informator: historia, organizacja, zbiory, wystawy*, Warszawa: PME.
- Józef Leski, 1905, *Zbiory Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie*, Warszawa.
- Henryk Lew, 1897a, *Ludoznawstwo żydowskie*, „Wisła”, t./vol. 11, ss./pp. 558-561.
- Henryk Lew, 1897b, *W kwestii ludoznawstwa żydowskiego*, „Izraelita”, nr/no. 1, ss./pp. 1-2.
- Regina Lilientalowa, 1908, *Święta żydowskie w przeszłości i teraźniejszości. Cz. 1*, Kraków: PAU.
- Regina Lilientalowa, 1919, *Święta żydowskie w przeszłości i teraźniejszości. Cz. 3*, Kraków: PAU.
- Regina Lilientalowa, 1927, *Dziecko żydowskie*, Kraków: PAU.
- Jankew (Jakub) Szacki [Yankev (Jacob) Shatzky], 1946, *Perec-shtudyjes / Perets-shtudyjes*, „YIVO-Bleter”, nr/no. 28, ss./pp. 40-80.

**ZBIORY ARCHIWALNE / ARCHIVE:**

- Dział Starych Druków i Rękopisów Biblioteki Publicznej Miasta Stołecznego Warszawy (Biblioteki na Koszykowej), *Spuścizna Reginy Lilientalowej*, SRLK 2377.
- The Polish Institute Of Arts And Sciences Of America PIASA, Fonds No. 77: *Stanisława and Otton Nikodym Papers*.

**DR PIOTR GRĄCIKOWSKI**

ur. w 1976 r. we Wrocławiu. Literaturoznawca, doktor nauk humanistycznych w specjalności literatura i kultura żydowska, pracownik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Zajmuje się historią etnografii, historią gier i zabaw, literaturą popularną. Autor pracy doktorskiej „Portret etnografki żydowskiej Reginy Lilientalowej”, napisanej w Zakładzie Studiów Żydowskich Uniwersytetu Wrocławskiego pod kierunkiem prof. Marcina Wodzińskiego, oraz szeregu artykułów naukowych i popularyzatorskich.

**Ph.D. PIOTR GRĄCIKOWSKI**

born in 1976 in Wrocław. Literary scholar, specialist in Jewish literature and culture, employee of the Ossolineum Library in Wrocław. His studies focus on the history of ethnography, games and popular literature. Author of a number of academic and popularizing articles and a doctoral thesis titled “Regina Lilientalowa - a portrait of a Jewish ethnographer,” written under the supervision of professor Marcin Wodziński in Jewish Studies Faculty of the University of Wrocław.